

PEDAGOGIK MAHORAT

4
2023

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

4-son (2023-yil, may)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2023

<https://buxdu.uz>

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2023, № 4

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY‘ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mahmudov Mels Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti

Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta‘limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti

Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta‘lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Chariyev Irgash To‘rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori, dotsent

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Jumaev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent.

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

№ 4, 2023

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «Педагогика» и «Психология».

Журнал основан в 2001 году.

Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук (PhD)

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Наврўз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор

Махмудов Мэлс Хасанович, доктор педагогических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор

Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Андрюченко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)

Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)

Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)

Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), доцент

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоний Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдиев Дурдимурад Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Чариев Иргаш Тураевич, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор

Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор

Курбонова Гулноз Нематовна, доктор педагогических наук (DSc)

Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук, доцент

Назаров Акмал Мардонович, доктор философии психологических наук (PhD), доцент

Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент

Зарипов Гулмурот Тохирович, кандидат технических наук, доцент

Наврўз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD)

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 4, 2023

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «Pedagogy» and «Psychology».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Mels Kh. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Doc. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Doc. Qahramon R.Tuxsanov

Doctor of Psychology, Doc. Akmal M. Nazarov

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev

Candidate of technical sciences, Doc. Gulmurot T. Zaripov

PhD in Economics Sciences, Layli B. Navruz-zade

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
1.	BAQOYEVA Maftuna Shuxratovna	Maktab o'quvchilari orasida bulling holatlarini o'rganish va uni bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	8
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
2.	ОЛИМОВ Ширинбой Шарофович	Олий ўқув юртида лойиҳага асосланган таълимнинг имкониятлари	14
3.	FAYZIEVA Umida Asadovna	Pedagogik muloqot kasbiy kompetentlikning muhim omili	20
4.	RASULOVA Zilola Durdimurotovna	Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholashning zamonaviy usullari	24
5.	ALIMOVA Mavluda Adiz qizi	O'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirishning nazariy asoslari	30
6.	JABBAROV Anvar Egamovich, AXMEDOV Nurali Odilovich, AXMEDOVA Zamira Odilovna	Autocad dasturi yordamida chizma geometriya masalalarini yechishning afzalliklari	34
7.	MIRZAKULOVA Nodira Ibragimovna	Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining pedagogik amaliyotini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari	40
8.	AKOBIROVA Madina Bo'ronovna	Texnologiya fani o'qituvchisidagi muloqotchanlik madaniyatini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	45
9.	RO'ZIEV Rustam Ro'zimurodovich	Yong'in xavfsizligi madaniyatini masofaviy o'qitish bo'yicha elektron metodik ta'minotini yaratish	52
10.	SULTONOV Akram Ikromovich	O'sib kelayotgan yosh avlodga sifatli ta'lim-tarbiya berishda sharq va g'arb mutafakkirlari ilmiy merosidan foydalanish	59
11.	TURAYEVA Oygul Siroj qizi	Iven texnologiyasi vositasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodikasini takomillashtirish	63
12.	TURDIEVA Roza Sultanmurotovna	Challenges and strategies for promoting transformational learning and critical thinking in online education in the uzbek higher education system	68
13.	XUDAYBERDIYEV Oybek Gafurovich	Umumta'lim maktabi o'quvchilarida konfliktologik madaniyatni rivojlantirishning reflektiv modeli	73
14.	XUDOYBERDIYEVA Sitara Nizomiddin qizi	Modulli texnologiya asosida ixtisoslik fanlaridan o'quv materiallarini ishlab chiqish	78
15.	XUDOYQULOVA Gulshoda Baxronovna	O'quvchi shaxsiga psixologik xizmat ko'rsatishning ilmiy va amaliy imkoniyatlari	85
16.	ZARIPOV Nozimbek Nayimovich, YAXYAYEVA Shoiraxon Toxirboyevna	Enhancing students' creative abilities through computer graphics	90
17.	LUTFULLAEV M.X., DJABBAROV B.B.	Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kompyuter imitatsion modellardan foydalanish malakasini	95

DOLZARB MAVZU

MAKTAB O'QUVCHILARI ORASIDA BULLING HOLATLARINI O'RGANISH VA UNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Baqoyeva Maftuna Shuxratovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
maftunabaqoyeva1996@gmail.com

Ushbu maqolada maktab o'quvchilari orasidagi bezorilik va zo'ravonlik holatlarining paydo bo'lishi, rivojlanishi, ko'rinishlari ya'ni bulling holatida ishtirokchilar tajovuzkorlar, agressorlar, jabrlanuvchilar va guvohlar sifatida namoyon bo'lishi haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar berilgan. Maqolada bezorilik, og'zaki zo'ravonlik, haqoratli imo - ishoralar, qo'rqitish kabi salbiy xatti-harakatlar va ularning psixologik tahlili hamda psixokorreksiyasi haqida fikr yuritilgan. Bezorilik holatlarining mavjud ijtimoiy-psixologik muammolarni o'rganish hamda aniqlash maqsadida o'tkazilgan tadqiqot natijalari, ularning ijtimoiy-psixologik tahlili yuzasidan fikr yuritilgan. Maktab o'quvchilari orasidagi o'quvchilarda bulling holatlarining paydo bo'lishining sabablari hamda bulling holatini oldini olish va ularning bartaraf etishning psixoprofilaktikasi haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: bulling, maktab o'quvchilari, zo'ravonlik, bezorilik, tajovuzkorlar, jabrlanuvchilar, guvohlar, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИЗУЧЕНИЯ И УСТРАНЕНИЯ БУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ

В статье обсуждаются результаты исследования, научно обоснованные сведения о возникновении, развитии и проявлениях буллинга и насилия среди школьников, а участники ситуации буллинга выступают в роли нападающих, агрессоров, потерпевших и свидетелей. Также в статье обсуждались негативные формы поведения, такие как травля, словесные оскорбления, оскорбительные жесты, запугивание, а также их психологический анализ и психокоррекция. Обсуждаются результаты исследования, проведенного с целью изучения и выявления существующих социально-психологических проблем буллинга и их социально-психологического анализа. Названы причины возникновения буллинга среди школьников и психопрофилактика предупреждения и устранения буллинга.

Ключевые слова: буллинг, школьники, насилие, буллинг, агрессоры, потерпевшие, свидетели, социально-психологические характеристики.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE STUDY OF BULLYING AND ITS ELIMINATION AMONG SCHOOL STUDENTS

This article provides scientifically based information about the emergence, development, and manifestations of bullying and violence among schoolchildren, and the participants in the situation of bullying appear as aggressors, victims, and witnesses. In addition, the article discussed negative behaviors such as bullying, verbal abuse, insulting gestures, intimidation, and their psychological analysis and psych correction. The results of the research conducted in order to study and identify the existing socio-psychological problems of bullying cases and their socio-psychological analysis are discussed. The reasons for the emergence of bullying among schoolchildren and the psych prophylaxis of preventing and eliminating bullying were mentioned.

Key words: bullying, schoolchildren, violence, aggressors, victims, witnesses, socio-psychological characteristics.

Kirish.

Maktab o'quvchilari orasida bulling holati uzoq yillardan beri mavjud bezorilik va zo'ravonlik holatlarini o'zida aks ettiradi hamda G'arb adabiyotlarida 150 yildan beri mavjud. G'arb olimlarining fikricha bulling holati hozirda televizor orqali, zo'ravon video o'yinlari, bozor iqtisodiyotiga soslangan kapitalistik jamiyatda avj olib borayotganini aytib o'tishgan. Bulling holatlarini empirik jihatdan o'rganish bo'yicha dastlabki tadqiqotlar 1970-yillarda Skandinaviyaga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, Shimoliy

Amerikada ham 1990- yillarning oxirida maktabdagi bullying holatlariga jamoatchilik e'tiborini to'rtid. Bunga sabab maktab o'quvchilari orasida o'z joniga qasd qilishning paydo bo'lgani edi. Shunda so'ng G'arb va Amerika davlatlarida bullying (zo'ravonlik) milliy va xalqaro miqyosda ommaviy axborot vositalarida hamda ilmiy jihatdan o'rganishga sabab buldi. Bullying holati o'qituvchilar va ayniqsa ota-onalarni tashvishga solib qo'ydi. Shundan so'ng 2011-yil Amerikaning prezidenti hamda uning rafiqasi boshchiligidagi Oq uyda Bullying holati haqida konferensiya o'tkazilgan, unga ko'ra barcha olimlarning e'tiborini kelajakda bullying bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish va uni amaliyotga tadbiiq etishga qaratilgan edi. Zo'ravonlik va tajovuzkorlik muammosi ko'p yillardan beri eng ko'p o'rganilgan muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktab o'quvchilari orasida zo'ravonlik holatlari avj olib bormoqda, bu nafaqat o'qituvchi va maktab psixologlarini, balki ota-onalarni ham tashvishlantirmoqda. Zo'ravonlik holati ayniqsa g'arbda keng tarqalgan bo'lib, o'quvchilar orasidagi zo'ravonlik holatini bullying deb nomlanadi. Bunday holat bizning jamiyatimizga ham ommaviy axborotlar orqali kirib kelgan.

Asosiy qism. Bullying yangi atama bo'lishiga qaramay, bolalar orasida bezorilikning shafqatsiz ko'rinishlari azaldan mavjud. Bugungi kunda bullying holati nafaqat biz uchun balki butun dunyo uchun dolzarb masala bo'lib qolmoqda. O'smirlik davrining boshlanishida zo'ravonlik muammosi ayniqsa muhimdir, chunki bu yoshda bolada xulq-atvorning shakllanishi paydo bo'ladi. Uning xulq-atvoriga zo'ravonlik yomon ta'sir qilib zo'ravonlikning qurboni bo'ladi hamda bu o'smirning kelajagiga salbiy ta'sir qiladi. Shu o'rinda aytish mumkinki o'smirlik davrining boshida bola xulq-atvorida bullying holati nafaqat "jabrlanuvchi" uchun, balki "tajovuzkor" uchun ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar bolada bu davrda bullying holati tajovuzkorlik namoyon bo'lsa, bu bolaning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatib, uning keyingi hayotida zo'ravonlik dominant xulq-atvor sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shuni ta'kidlab o'tish mumkinki, maktab yoshidagi o'quvchilarda zo'ravonlik (bullying) holatlariga alohida e'tibor qaratish kerak.

Bullying (zo'ravonlik) mavzusining tanlanganining sababi hozirgi kunga o'quvchilar orasida bullying holatlari maktab muhitiga kengayib katta ta'sir ko'rsatmoqda. Maktab o'quvchilari orasidagi bullying holatining o'ziga xos xarakteristikasi mavjud. Maktab yoshi davri shaxs shakllanishi uchun eng yaxshi bo'lib, bu davrda qanday xulq-atvor shakllansa xuddi shunday kelajagiga ham ta'sir ko'rsatadi. Kostyunina & Valeevaning fikricha Maktab o'quvchilari bu davrga kelib jamoada o'z mavqelari yuqori qoyish maqsadida ham bullyingdan foydalanib o'ziga nisbatan kuchsiz o'quvchilarni tahqirlashadi.

Bullying holatining uch xil deviant xulq-atvor ko'rinishlarini maktab o'quvchilari oladi: betaraflik, tajovuzkorlik, qurbonlik xulq-atvorlarini oladilar, shunga mos ravishda guvoh, tajovuzkor, qurbon rollarida bullying holatiga ishtirok etishadi.(1) Bolalar qaysiki, Bullying holatining qurboni bo'lgan bolalar odatda sinfdoshlariga tajovuzga uchraganliklarini aytishmaydi. Shuning uchun ham bullying holatining qurboni bo'lgan bolalarning ichki dunyosi boshqacha shakllangan bo'lib, ulardan doimiy ravishda ogoh bo'lish talab etiladi. Olimlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, bullying holatlarini tekshirish va muammolariga yechim topish, psixologik korreksiyasi tajovuzkorlik haqidagi yozilgan asarlar chop etilishi bilan bog'liq, bu 1905- yilga borib taqaladi. Bullying muammolarini ilk bor Skandinaviyalik pioneer olimlar D.Olveus, E.Roland va E.Munthe o'rgangan. Bundan tashqari, D. Olveus bullying muammosini o'rganilishiga eng ko'p izlangan olimlardan biridir. Keyinroq esa bullying muammosi bo'yicha tadqiqotlar Buyuk Britaniyada paydo bo'ldi.(2) Shundan so'ng XX asrning 90-yillariga kelib AQSHda bullying muammosiga alohida e'tibor berildi.

Bullying tushunchasiga tariflar turlicha berilgan. Ammo aniq bir umumiy ta'rif mavjud emas. Bullying muammosini o'rgangan olimlarning ta'riflariga asoslanib ta'rif beramiz. Masalan, terapevt I.S.Berdyashev Bullying so'ziga quyidagicha izoh bergan: Zo'ravonlik holatini bilib turib ham, ammo bir necha tajovuzkorlarga qarshi o'zini himoya qilish xarakteri mavjud emas. (3)

Sotsiolog I.S.Kon bullying holati: Qo'rqitish, jismoniy yoki psixologik terorizm qaysiki boshqa odamlardan qo'rqish va shu tariqa ularni o'ziga bo'ysundirish deb ta'riflaydi.(4)

S.M.Aroraning fikricha bullying harakatlari bu- maktab o'quvchilari orasidagi shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishi qaysiki, o'quvchilarda nafrat va stress holatlarini keltirib chiqaradi.(5)

V.E.Besag bullying muammosini o'rgangan bo'lib, u quyidagicha xulosa qildi: Bullying- shunday xulq-atvorki unda doimiy jismoniy, psixologik, verbal yoki ijtimoiy hujumni yuqori darajda ko'rsatilishi hamda ba'zilarida bullying holatiga uchragan o'quvchilar o'zlarini himoya qila olishmasligi bilan ta'riflanadi.(6)

D.A.Lane(7) va E.Roland(8) va rus olimi E.P.Ilyin(9) Bullying –tizimli uzoq muddatli jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlik, bir inson yoki guruh tomonidan boshqa bir insonga qaysiki, o'sha vaziyatda o'zini himoya qila olmaydigan insonga ruhiy va jismoniy zarar yetkazib, uzoq muddatli stress holatiga tushirish deb ta'riflanadi.

D.Olweusning pionerlik izlanishlariga e'tibor beradigan bo'lsak, uning fikricha bullying (zo'ravonlik)-qasddan doimiy takrorlanadigan hamda kuchlarning teng emasligi bilan tasvirlanadigan shaxslararo

tajovuzkorlik holati sifatida belgilanadi, bu bulling holatining aggressiya bilan dastlabki farqi ekanligini ta’kidlab o’tgan. (10)

Bulling ma’nosini ochib berish uchun, E.Roland tomonidan ishlab chiqilgan “Bulling-strukturasi” muhim hisoblanadi. Bular quyidagicha tizimlashtiriladi:

1. Bullingchilar (ta’qibchilar, tajovuzkorlar, bezorilar);
2. Qurbonlar;
3. Guvohlar (kuzatuvchi tomoshabinlar).

Tajovuzkorlar.

D.Olweus ta’kidlashicha, tajovuzkor o’quvchining xulq-atvorida aggressiya (tajovuzkorlik)ning yuqori bosqichi namoyon bo’lishi bilan ta’riflaydi. Huquqbuzarlar nafaqat o’z qurbonlariga hujum qiladi balki o’z oilalariga va o’qituvchilariga ham, ularga bulling holatida qurbon va tomoshabin bo’lishdan ko’ra ko’proq aggressiyaga ijobiy munosabatda bo’ladilar. Tajovuzkorlar o’z qurbonlariga nisbatan hamdardlik mavud emasligi va ular boshqalar ustidan hukumronlik qilish tanlashgan. Tajovuzkor bolalarda boshqalarni boshqarishga nisbatan kuchli ehtiyoji mavjud va ularni bo’ysundirganlaridan rohatlanishadi.

Har qanday o’quvchi qurbon bo’lishi mumkin, ammo tajovuzkorlar odatda boshqalarga nisbatan kuchsizroq bolani tanlab zo’ravonlik qilishadi. Maktab o’quvchilari orasidagi zo’ravonlik holatining eng ko’p uchraydigan qurbonlari- jismoniy rivojlanishi kuchsiz, maxsus tashqi ko’rinishga yoki xulq-atvorga ega bolalardir. Ko’pincha o’zini chetga oladigan bolalar (flegmatik va introvert)ning xulq-atvorida ta’sirchanlikning sababi ular zo’ravonlar tomonidan masxara va aggressiyaga duchor bo’lishadi. Giperaktiv bolalar bulling holatida ham qurbon ham zo’ravon sifatida ishtirok etishadi, ya’ni bir vaqtning o’zida ham bu yerda ham u yerda harakat qilishadi. Maktab o’quvchilarida bulling holatining qurboni bo’lishiga quyidagilar sabab bo’ladi: Ijtimoiy fobiya, ijtimoiy munosabatlarga kirishishning kamligi, guruhdagilar bilan muloqot tajribasi yetishmasligi (uy bolalari), qiyinchiliklarni o’rganish va intellektning pastligi ba’zi kasalliklardir.

Guvohlar.

Bulling holatida guvohlarning xarakterli xususiyatlarini ta’kidlash qiyin. Bunga sabab, zo’ravonlik holatida bolalarning ko’pchiligi turli xil bo’lishi hamda turli vaziyatlarda guvohlarga aylanishi uchun guvohlar uchun bitta umumiy xarakterli xususiyatni aniqlash qiyinchilik tug’diradi. Bulling holatida guvoh bo’ladigan bolalarning o’zlarini nochor deb o’ylaganliklari uchun guvoh bolalarning o’zlariga bo’lgan ishonchlari pasayib ketadi. Chetdan bulling holatiga kuzatuvchi bo’ladigan bolalar odatda o’zlarini kuchsiz va aybdor deb o’ylashadi. S. Askewning fikricha bulling holatida nafaqat qurbonlar jabrlanadi, balki ularning atrofida qurbonlik holatiga guvohlar (tomoshabinlar)ga ham katta zarar bo’ladi. (11)

Ko’pgina tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, Maktablarda bulling holatining ko’rinishlarida ularda maktab maydoni hamda uylaridagi negativilarning bo’lishi sabab bo’ladi. Maktab o’quvchilari lider va yolg’onchi o’rtasida ma’lum bor rolni bajarishadi. Maktab o’quvchilari orasida bulling holatining avj olishiga yana bir sabab-bu maktab o’qituvchilarining muammolarni tug’ri anglab, uni hal qila olmasliklarida.

Tadqiqotchilar maktab o’quvchilari orasidagi bulling holatlarining quyidagi ko’rinishlari borligini aytib o’tishdi. D.A. Lane tadqiqotlariga ko’ra bullingning 2 xil ko’rinishi mavjud: jismoniy va ruhiy zo’ravonlik. Berdyashevning fikricha bullingning uch xil ko’rinishlari mavjud: xulq-atvor, verbal va haqiqiy aggressiv bulling, bularda jismoniy zo’ravonlik ham ishtirok etadi. T.S. Martsalovanning fikricha bullingning- emotsional, jismoniy, verbal va ruhiy zo’ravonlik ko’rinishlari mavjudligi ta’kidlaydi. (12). I.G. Malkina-Pykhning ta’kidlashicha maktab o’quvchilari orasidagi zo’ravonlikning ko’rinishi bu tajavuzkorning jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy, emotsional yoki iqtisodiy zo’ravonlik va aggressiya ko’rsatishida namoyon bo’lishini ta’kidlagan. (13).

Jismoniy zo’ravonlik tajavuzkorning o’z sinfdoshlari (jabrlanuvchilar)ga nisbatan jismoniy kuch ishlatishi deyiladi. Jismoniy zo’ravonlik-urish, tarsaki tushirish, kaltaklash va mulkka zarar yetkazishlarni o’z ichiga oladi. Bunday zo’ravonlik natijasida jabrlanganlarning kitoblari, kiyim-kechaklari va shaxsiy buyumlariga zarar yetishi, shikastlanishi, yaralanishi kabi holatlar namoyon bo’ladi. Ba’zan zo’ravonlar pichoqni ham zo’ravonlik quroli sifatida foydalanadilar. I.G. Malkina-Pykhning fikricha, bunday zo’ravonlik xatti-harakatlari o’g’il bolalarda ko’proq uchraydi. Jismoniy zo’ravonlikning hissiyotlar bilan paydo bo’ladi. Jismoniy zo’ravonlik uzoq vaqt davom etishi mumkin, bu jabrlanuvchining o’g’ir travma keltirib chiqaradi.

Emotsional zo’ravonlik-jabrlanuvchiga salbiy emotsiyalarni odatda stress holatini keltirib chiqaradi, bu esa jabrlanuvchining o’ziga bo’lgan ishonchi pasayadi va u o’z-o’zini kamsitadi. Bunday vaziyatlardagi asosiy quro vositasi-kuchli ovozdur. Emotsional zo’ravonlikning bir necha turlari mavjud:

-jabrlanuvchi bilan muloqot qilishdan voz kechish, izolatsiya bo’lish, uni rad etish. Bunday metoddan foydalanish bezorilikni boshlanishidir. Jabrlanuvchi sinfdoshlarning bir qismi yoki butun sinf tomonidan ataylab e’tiborga olinmaydi, sinfdan haydaladi, izolatsiya qilinadi. Emotsional zo’ravonlik ko’pincha doskada yoki jamoat joylarida kamsituvchi shior yoki so’zlar bilan, jabrlanuvchi oldida shivirlab

haqoratlash, haqorat mazmundagi yozuvlar tarqatish kabi holatlar mavjud. Bunday holatda jabrlanuvchining sinfdoshlari tomonidan chetga chiqarib qo'yish, ular bilan muloqot qilmaslik, bazmlarga taklif qilmaslik, bir stolda o'tirmaslik yoki ovqatlanmaslik holatlari kuzatiladi.

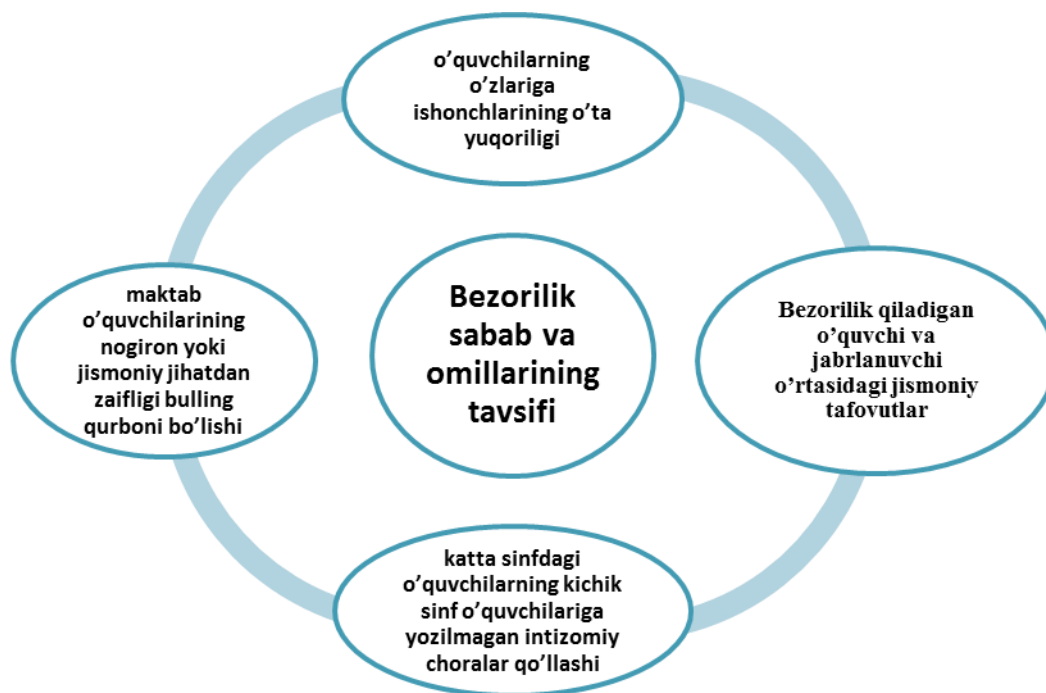
-Jabrlanuvchilarga turli xil masxarbozliklar qilish, ularning ismlarini aytmadan taxallus qo'yish, boshqalar oldida kamsitish holatlari orqali namoyon bo'ladi. Hattoki jabrlanuvchi ustidan masxara qilishda uni ataylab ismi bilan emas, balki ma'lum bir jinsiy a'zosi orqali masxara qilib chaqirish holatlari ham kuzatiladi. Bunda maktabda bulling holatining jabrlanuvchisi sifatida nafaqat tengdoshlari yoki yuqori va pastdagi sinflar balki, maktab o'qituvchilari ham bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy zo'ravonlik-bunda jabrlanuvchilardan pul talab qilish holatlari tarzida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari tahdidlar jabrlanuvchining maktab tushliklarini olish yoki puli va kuponlarini talab qilib zo'ravonlik bilan tortib olish ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari jabrlanuvchiga boshqalarning mulkini o'g'irlashga majburlash holatlari ham namoyon bo'ladi.

Biz quyidagi berilgan ma'lumotlarda bulling holatining ijtimoiy muhitda namoyon bo'lishlarini sanab o'tdik. Bullingning ya'na bir yangi ko'rinishi-kiberbullingdir. Bunda jabrlanuvchiga turli xil ijtimoiy tarmoqlar orqali bezorilik qilish holatlarini ko'rishimiz mumkin. Hozirgi kunda bulling holati ya'ni maktab o'quvchilari orasidagi bezoriliklar juda ommalashib ketmoqda. Olimlarning izlanish olib borishlariga qaraganda, Bulling (bezorilik)ning quyidagi sabablari borligini o'rganishgan.

Engkizar (14) fikricha maktabda bulling holatining to'rtta sababi mavjud:

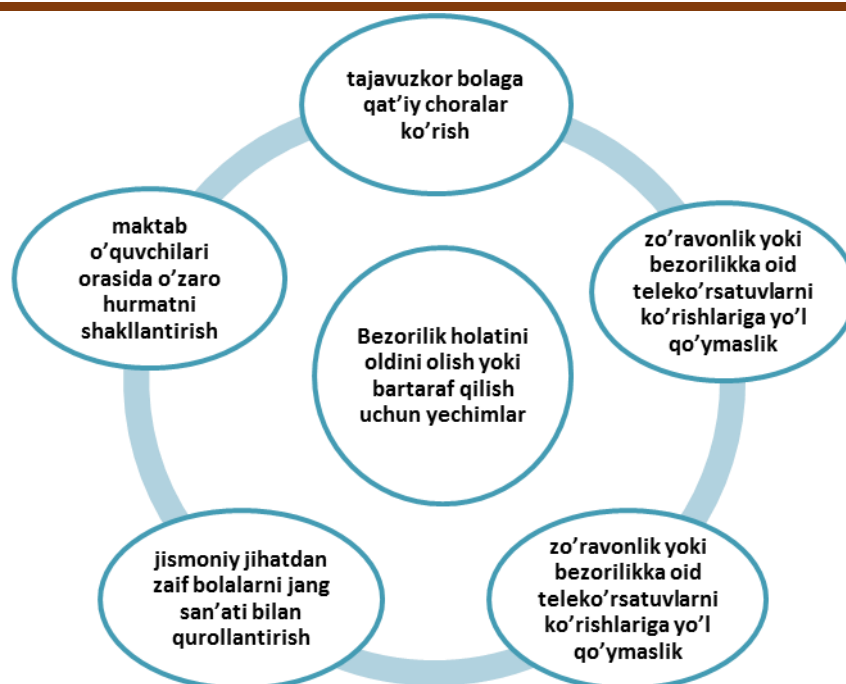
- o'quvchilarning o'zlariga ishonchlarining o'ta yuqoriligi;
- bezorilik qiladigan o'quvchi va jabrlanuvchi o'rtasidagi jismoniy tafovutlar;
- katta sinfdagi o'quvchilarning kichik sinf o'quvchilariga yozilmagan intizomiy choralar qo'llashi;
- maktab o'quvchilarining nogiron yoki jismoniy jihatdan zaifligi bulling qurboni bo'lishi.

1-rasm. Bezorilik sabab va omillarining tavsifi

Engkizarning fikricha bulling holati quyidagicha yechimlari mavjud;

- tajavuzkor bolaga qat'iy choralar ko'rish;
- zo'ravonlik yoki bezorilikka oid teleko'rsatuvlarni ko'rishlariga yo'l qo'ymaslik;
- jismoniy jihatdan zaif bolalarni jang san'ati bilan qurollantirish;
- bezorilik holatlarining qanday paydo bo'lishi haqida ta'lim berish;
- maktab o'quvchilari orasida o'zaro hurmatni shakllantirish.

2-rasm. Bezorilik holatini oldini olish yoki bartaraf qilish uchun yechimlar

Xulosa va takliflar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilari orasidagi zo'ravonlikning (bulling) holatlarining asosiy sababi bunda bolaning oila muhiti, ya'ni bolaning oila muhiti nosog'lom doimiy otasining onasiga qilgan aggressiv munosabatini kuzatib katta bo'lsa, unda zo'ravonlik kuchayib, bezorilik xatti-harakatlarini atrofidagi sinfdoshlariga sinab ko'radi.

Bulling holatining kuchayishiga avj olishiga yana bir sabab, maktab o'qituvchilari yoki rahbariyati bulling holatiga odatiy hol deb qarashlaridir, odatda maktabdagi bezori o'quvchilar o'qituvchilari yoki o'z sinfdoshlarini kamsitishsa yoki ustidan masxara qilishsa ham, maktabning rahbariyati tomonidan nazorat va intizomiy choralarning yo'qligi yoki bunday intizomiy choralar bo'lsada amal qilinmasligi, boylar va kambag'al o'quvchilar o'rtasidagi tafovutlar, bularning barchasi maktab bezoriligining ko'payishiga yoki avj olishiga sabab bo'ladi.

-Bulling holatining avj olishiga yana bir sabab o'z tengdoshlari orasidagi bir birini solishtirishi yoki raqobat qilishi kim kuchli ekanligini aniqlash, ya'ni bunda ijtimoiy muhit sabab bo'ladi. Bunda o'quvchilar guruh bo'lib bulling holatlarini namoyon etishadi. Sinf ikkiga ajraladi kuchlilar va kuchsizlar ya'ni bezorilar o'zlarini sinfdagi lider deb belgilashadi, bunday liderlik zo'ravonlik va kuch bilan erishilgan bo'ladi.

Bulling holatining paydo bo'lishida yan bir muhim omillardan biri, ijtimoiy tarmoqlar, televizorlar, ommaviy axborot vositalaridagi tarqalgan turli xil bezorilik holatlari ham maktab o'quvchilari orasidagi zo'ravonlikni kuchaytirishga sabab bo'ladi.

Maktab o'quvchilari orasidagi bulling (bezorilik) holatlarini oldini olish bo'yicha bir necha yechimlar mavjud:

- bezorilik holati paydo bo'lganda qat'iy intizomiy choralar ko'rish;
- boshqalarga yaxshilik ulashishni o'rgatish (ota-onalar yoki maktab rahbariyati tomonidan);
- empatiyani rivojlantirish;
- ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish;
- ota-onalar bolalarining ijtimoiy tarmoqlarini nazoratga olishlari yoki teleko'rsatuvlarda nimalarni tomosha qilayotganlarini nazoratga olishlari;
- maktabda o'qituvchilar yoki rahbariyat tomonidan bolalarga turli xil ko'ngilochar, qiziqarli mashg'ulotlar tashkil etish;
- maktabdagi bezoriliklar paydo bo'lganda sinf rahbar va psixolog hamkorlikda turli xil davra suhbatlari yoki turli xil guruh va individual treninglar tashkil etishlari.

Biz quyidagi sanab o'tilgan bulling holatlarini yechimlari nafaqat ota-onalar zimmasiga balki maktab o'quvchilari orasidagi sinfdoshlari, o'qituvchilari, maktab rahbariyati bilan birgalikda psixokorreksiya ishlari olib borilishi kerak.

Adabiyotlar :

1. Tagunova, I. A., Selivanova, N. L. & Valeeva, R. A. (2016). The Category of Upbringing in Russian and Western Studies. *Mathematics Education*, 11(1), 3-11.
2. Tattum, D. P. & Lane, D. A. (1988). *Bullying in Schools*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
3. Berdyshev, I. S. (2005). Medication against hatred. *First September*, 18, 3-5
4. Kon, I. S. (2006). What is bullying and how to deal with it. *Family and School*, 11, 15-18.
5. Arora, C. M. (1994). Measuring bullying with the life in School checklist. *Pastoral Care in Education*, 12, 11-15.
6. Besag, V. E. (1989). *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes: Open University Press
7. Lane, D. A. (2001). *School-bullying*. St. Petersburg: Peter.
8. Roland, E. & Munthe, E. (1989). *Bulling: An International Perspective*. London: David Fulton.
9. Ilyin, E. P. (2014). *The psychology of aggressive behavior*. St. Petersburg: Peter.
10. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys*. Washington, D. C.: Hemisphere Press.
11. Askew, S. (1989). *Aggressive behavior in boys: to what extent is it institutionalized*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
12. Mertsalova, T. S. (2000). Violence at school: that to oppose violence and aggression? *Head teacher*, 3, 25-32.
13. Malkina-Pykh, I. G. (2005). *Psychological assistance in crisis situations: a handbook of practical psychologist*. Moscow: Eksmo.
14. Engkizar Engkizar on 27 January 2022. Factors and solutions of students' bullying behavior. *Jurnal kepemimpinan dan kepengurusan sekolah* Vol. 5, No. 2, September 2020. p.115-126